

Malak Jaafar Qanbar

Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir/Türkiye
Master Student, İzmir/Turkiye

eposta: malakjaafar39@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-9281-5359>

Atıf/Citation: Jaafar Qanbar, Malak. 2025. Irak-Amirli Türkmen Masallarında Formeller. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 13/44, 149-170. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1675043>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	12.04.2025
Kabul Tarihi/Accepted:	19.06.2025
Yayın Tarihi/Published:	15.09.2025

IRAK-AMİRLİ TÜRKMEN MASALLARINDA FORMELLER

Öz

Masallar, halk edebiyatının en önemli anlatı türlerinden biri olup sözlü kültürün taşıdığı zengin içerik ve anlatım biçimleriyle dikkat çeker. Her masal, kendine özgü bir yapı ve üsluba sahiptir; bu da anlatıcının metni etkili bir şekilde iletmesine olanak tanır. Anlatıcının ustalığı, masalın dinleyiciler üzerinde güçlü bir etki bırakmasını da sağlar. Masalların yapı taşlarından biri de, belirli kalıp ifadeler ya da söz öbekleridir. Formeller masalların belli bölümlerinde tekrarlanan ya da belirli bir ritmi olan ifadeler olarak karşımıza çıkar. Bu tür ifadeler, masalın yapısal özelliklerinden olup anlatının akışını sağlamak, dinleyicinin dikkatini toplamak veya anlatıcıyla dinleyici arasındaki bağlamı güçlendirmek amacıyla kullanılır.

Irak'ın önemli üçüncü topluluklardan biri olan Türkmenler, oldukça zengin bir folklor geleneğine sahiptir. Bu çalışmada, Irak-Amirli Türkmenlerinin halk masallarında yer alan formeller incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Bu masalların formellerine yönelik daha önce yapılmış kapsamlı bir çalışma bulunmadığı için, bu araştırma önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bu çalışmada, formel kavramı ve türleri hakkında kısa bir açıklama yapıldıktan sonra, Amirli Irak Türkmen masallarındaki formel unsurların yapısını analiz etmek amacıyla derlenen belirli metinler üzerinde nitel içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. İnceleme sonucunda, formellerin büyük ölçüde korunmuş olduğu saptanmış ve bazı kalıpların sıkça kullanıldığı ancak tekerlemeli ifadelerin nispeten az olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, masalların geleneksel yapılarını ve anlatımsal özelliklerini yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Masal, Amirli Irak Türkmen Masalları, Formel.

FORMULAS IN IRAQI-AMIRLI TURKMEN FOLKTALES

Abstract

Fairy tales are one of the most significant genres of folk literature, distinguished by their rich content and narrative forms preserved through oral culture. Each fairy tale has a unique structure and style, allowing the storyteller to deliver the narrative effectively. The storyteller's mastery ensures that the fairy tale leaves a strong impression on its audience. One of the fundamental elements of fairy tales is the use of set phrases or word patterns. These fixed expressions, referred to as "formulas" or "rhymed phrases" in folk literature, appear in certain parts of fairy tales as recurring or rhythmically structured phrases. Such expressions serve as structural features of the fairy tale and are used to maintain the narrative flow, capture the audience's attention, or strengthen the connection between the storyteller and the listeners. The Turkmens, one of the three major ethnic groups in Iraq, possess a rich folklore tradition. This study examines and classifies the formulas found in the folk tales of the Amirli Turkmens in Iraq. To date, no comprehensive study has been conducted on the formulas of these tales, making this research a significant contribution to the field. After a brief explanation of the concept and types of formulas, the study employs a qualitative content analysis method using selected texts to analyze the structure of formulas in the Amirli Turkmen folk tales. The examination revealed that the formulas have largely been preserved, while some patterns appear more frequently than others, whereas rhymed expressions are relatively rare. This situation reflects the traditional structure and narrative characteristics of fairy tales.

Keywords: Fairy tale, Amirli Iraq Turkmen Folk Tales, Formula.

Giriş

Masal, hayal gücünün olağanüstü olayların ön planda olduğu, gerçek dünyadan farklı bir evrende geçen sözlü edebiyat geleneğinde önemli bir yeri olan bir anlatım türüdür. Masalın icrası sırasında, anlatıcının üslubu ve anlatı yapısı sayesinde dinleyiciyle güçlü bir bağ kurulur ve bu da dinleyicinin dikkatinin sürekli olarak canlı tutulmasına yardımcı olur. Anlatının bütünlüğünü koruyan ayrıca masalın içinde anlatımın canlı tutulması için belirli kalıp ifadeler kullanılır. Bu tür ifadelere "Formel" adı verilmektedir. "Formel" terimi, Batı dillerinde "formel, formul, formula, formulae, formule, formelle" gibi çeşitli biçimlerde yer almakta ve Türkiye'de araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, bu terimi ifade etmek için araştırmacılar "kalıp sözler", "kalıp ifadeler" veya "masal tekerlemeleri" gibi farklı adlandırmaları da tercih etmektedir (Karagöz 2020: 62).

Yüzyıllar boyunca masalarda kullanılmak suretiyle kalıplaşmış ve geleneksel hâle gelmiş olan bu kalıp sözler; Pertev Naili Boratav tarafından "Tekerleme" (1988: 76), Saim Sakaoğlu tarafından "Formel" (2003: 56), Bilge Seyidoğlu tarafından ise "Formül" (1975: 144-148) terimleriyle adlandırılmaktadır.

Söz kalıplarını sadece masalcılar değil, destancılar, hikâyeciler, meddahlar, hayalciler ve ortaoyuncuları da anlatımı süslemek için kullanmışlardır (Oğuz, Ekici ve vd. 2017: 154).

Saim Sakaoğlu formelleri şöyle tanımlamıştır: "Masalın bünyesinde muayyen vazifelere ve muayyen bir şekle sahip olan kalıplaşmış ifadelerdir" (2002: 250).

Ali Berat Alptekin'e göre, masalların yapısında yer alan ve "formel" olarak adlandırılan kalıplaşmış ifadeler, hem anlatıcının anlatım becerisini ortaya koyar hem de dinleyiciyle etkili bir iletişim kurulmasına katkı sağlar. Bu yönüyle söz konusu yapılar, hem anlatıcıya hem de dinleyiciye estetik bir haz verir ve anlatımın gerçekleştiği ortamdaki işlevsel rolünü güçlendirir (2000: 159).

Erman Artun, formelleri "Masalın bünyesinde belirli görevlere ve belirli bir şekle sahip olan kalıplaşmış ifadeler" (2014: 198) olarak öz ve kapsamlı bir şekilde tanımlamaktadır.

Mehmet Ali Yolcu, masalarda bulunan kalıplaşmış ifadelerin, halk hikâyelerine kıyasla daha belirgin bir biçimde kullanıldığını ifade eder. Bu ifadelerin yalnızca dinleyicinin ilgisini çekmekle kalmayıp, aynı zamanda anlatıcının gerçeklikten uzak unsurları daha kabul edilebilir kılmak ve masala özgü olağanüstü atmosferi pekiştirmek amacıyla da tercih ettiğini vurgulamaktadır (2011: 77).

Ensar Aslan, Türk Halk Edebiyatı adlı eserinde, formel ifadeler ile tekerlemeleri birlikte ele alır. Her ne kadar konuya ayrıntılı biçimde yer vermese de, formel ifadeleri masalların giriş, sonuç ve bazı özel bölümlerinde kullanılan kalıplaşmış söz öbekleri olarak tanımlar. Bu ifadelerin kimi zaman "tekerleme" kimi zaman da "formel" olarak adlandırıldığını belirtir. Ayrıca, formel yapıların masal anlatımının temel unsurlarından biri olduğunu ve bu tür kalıpların eksikliğinde masalların etkileyciliğini önemli ölçüde kaybedeceğini ifade eder (2008: 274-275).

Necdet Yaşar Bayatlı, formel ifadeleri; "Her masalın başında, ortasında ve sonunda kullanılan kalıplaşmış sözlere 'formel' adı verilmektedir. Bu formellerin her birinin masaldaki yerine göre bir vazifesi vardır. Bu formellere yapılan herhangi bir müdahale masalın anlamını değiştirebilir. Bu nedenle formeller üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmamalıdır." (2007: 35) şeklinde açıklamaktadır.

Masallar, Irak Türkmen kültürel mirasında dikkate değer bir konuma sahiptir ve kökü oldukça eski zamanlara uzanır. Sözlü edebiyatın zengin özelliklerinden biri olan bu gelenek halkın günlük yaşamını, geleneklerini, inanç ve değerlerini yansıtarak nesilden nesile aktarılmıştır. Ancak bu masallar henüz alanında sistematik bir şekilde tam olarak derlenmemiş ve farklı biçimlerde halk arasında varlığını sürdürmektedir.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Irak Türkmen Edebiyatı'nda masal türü, nesir alanında yazılı biçimde fazla ilgi görmemiştir (Al-jabbari 2021: 45). Bununla beraber Irak Türkmenleri arasında masal terimini karşılayan "Masal" terimi aynı zamanda halk hikâyesi, efsane ve destan türlerini karşılayan bir terim olarakta kullanılır (Bayatlı 2009: 11-12). Masal geleneği her ne kadar bazı Türkmen köylerinde yaşamaya devam etse de modern yaşamın ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle zamanla ihmal edilmiş, unutulmaya yüz tutmuştur. Bu

geleneğin zayıflaması, yalnızca masalların anlatım sıklığını değil, bu anlatıların ayrılmaz bir parçası olan formel yapıların kullanımını da doğrudan etkilemiştir.

Amirli masallarında diğer Türk boylarının masal anlatım geleneğinde olduğu gibi masalın kurgusu bakımından giriş, gelişme ve sonuç gibi formel unsurlar belirli kurallara göre kullanılmıştır. Ancak sözlü geleneğin zayıflaması hem masalın icrasını hem de içindeki yapısal unsurların kullanımını etkilemiştir. Irak Türkmenlerinde Amirli masallarında bu formel unsurların sözlü geleneğin gerilemesiyle birlikte daha az kullanıldığı veya bazı masalarda hiç kullanılmadığı gözlemlenmektedir.

Bu çalışmada, kullanılacak materyal "Irak Amirli İlçesi Türkmenlerinin Sözlü Kültür Ürünleri Üzerine Bir İnceleme" başlıklı ve hâlen sürdürülen bir yüksek lisans çalışmasında yer alan 12 masal örneğidir. Bu materyal formel ifadeler bakımından ele alınmıştır. Çalışmada metin merkezli bir yöntem benimsenmiş ve masal metinlerinde yer alan formeller incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada ele alınan masallar, Sakaoğlu'nun Türk masallarına yönelik yaptığı tasnife dayalı bir yaklaşımla incelenecektir. Amirli Irak Türkmenlerinden derlenen örnekler üzerinden tespit edilen formel ifadeler genişletilmiş veya daraltılmış bir şekilde sınıflandırılmıştır. Bu süreçte, masallardaki belirli kalıp ifadeler ve formeller dikkatlice incelenerek türün yapısal özellikleri doğrultusunda bir tasnifleme yapılmıştır.

Ortak kültürün bir yansıması olan bu formeller, derlendikleri masallar aracılığıyla ayrıca özel bir değere sahiptir. Bu durum, halkın yaratıcı anlatım gücünün bir sonucu olarak okuyucunun karşısına çıkmaktadır.

İncelenen on iki Amirli Irak Türkmen masalından tespit edilen formeller, şöyle tasnif edilebilir:

1. Başlangıç Formelleri

Masalın başında anlatıcının, dinleyicileri masala hazırlamak için söylediği formellerdir. Bu bölüm, dinleyicilerin dikkatini masalın içine çekmeyi sağlar. Masal anlatıcıları, kullandıkları giriş formelleri ile ilk cümlelerden itibaren dinleyiciyi derin düşüncelere sevk edebilir. Bu başlangıç formelleri, anlatıcının becerisini ortaya koyması ve dinleyicileri anlatıya hazırlaması açısından büyük bir öneme sahiptir. Başlangıç formelleri Saim Sakaoğlu'nun tasnif çalışmasında şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

1. Başlangıç (Giriş) Formelleri

a) Sade Başlangıç (Giriş) Formelleri

aa) Bir Varmış'lı Başlangıç Formelleri

ab) Evvel/ Eski Zaman'lı Başlangıç Formelleri

ac) Bir Varmış ve Evvel Zaman'lı Başlangıç Formelleri

b) Tekerlemeli Başlangıç (Giriş) Formelleri

aa) Tekerlemenin Sona Getirildiği Başlangıç Formelleri

ab) Tekerlemenin Başa Getirildiği Başlangıç Formelleri” (2016: 84-85).

Irak, Amirli bölgesinden derlenen 12 masal metninden tespit edilen “Başlangıç Formelleri” sade ve tekerlemeli olmak üzere iki gruba ayrılır:

1.1. Sade Başlangıç Formelleri

Sade başlangıç formelleri, masalın başında tekerleme içermeyen ve basit cümle yapılarından oluşan ifadelerdir.

Amirli masallarında “Sade başlangıç formelleri”nin derlenen metinlerden yola çıkarak farklı biçimlerde düzenlenmiş 6 örneği gözlenmiştir.

1. Wārydı wāhtında bîr’li başlangıç formelleri: Wārydı wāhtında bîr şahsiyye masal diyer te’lif éder özözünnen yalān, diyeller özüne Eywez. “Vaktiyle Eyvaz adında bir şahsiyet, masallar uydurur, bu masallarda birçok yalan da anlatırdı.”

2. Wāhtında wārydı bîr’li başlangıç formelleri: Wāhtında wārydı bîr arwad bîr kişi arwādtan kişi çoğ zengindi. “Vaktiyle bir kadın ve eşi vardı; kadın ve eşi çok zengindi.”

3. Wāhtında bîrsinde wārydı dēyîr’li başlangıç formelleri: Wāhtında bîrsinde wārydı dēyîr üç dilēnci dilēnirdille dilēndille dilēndille gēttîlle Melkin kaçırının kölgēsinde oğurdulla.

“Vaktiyle birisinde derler ki, üç dilenci dilendi ve gittiler; Melik’in sarayının gölgesinde oturdu.”

4. Bîr denēsî dēyîr’li başlangıç formelleri: Bîr denēsî dēyîr gēttîm oturdum cem ‘etten hēket édille ara yérde selēşîlle dēyîr bîrdenēsî kâhtı dēyîr dēdîşormayın bugün mehellemizde bîr ‘akrap tuttuğ. “Bir tanesi der ki: Gittim, cemaatten oturdum, konuştular. Ara yerde sohbet ettiler. Der ki: Bir tanesi kalktı ve dedi ki: Sormayın, bugün mahallemizde bir akrep yakaladık.”

5. Dēyîr bîr’li başlangıç formelleri: Dēyîr bîr kırsağları wārydı. “Derler ki, bir kırsakları vardı.”

6. Dēyîr wārymış bîr’li başlangıç formelleri: Dēyîr wārymış bîr oba, bîr arwāddan bîr kişi obada bunların uşağları olmaz. “Derler ki, bir oba varmış, bir kadından eşi obada, bunların çocukları olmaz.”

1.2. Tekerlemeli Başlangıç Formelleri

Tekerlemeli giriş formelleri, masal metnine doğrudan geçiş yapmadan önce kullanılan ve sade giriş formellerine göre daha uzun ve kapsamlı olan ifadelerdir. Bu tür giriş formelleri, masalın başında tekerleme kullanılarak oluşturulan bir yapıya sahiptir.

Masallarda genellikle olayların anlatılmasından önce yalanlama unsuru içeren ve iç kafiyeyle sahip cümlelerin eklenmesiyle meydana gelir (Bayrakdarlar 2023: 1629).

Irak, Amirli bölgesinden derlenen masallardan ve kaynak kişilerden dört farklı şekilde düzenlenmiş "Tekerlemeli başlangıç formelleri" örnekleri tespit edilmiştir.

1. Wārıymış yōhuymuş yalān gerçeğden çōhuymuş. "Varıymış yokuymuş yalan gerçekten çokuymuş."

2. Masal masal maṭına şeyṭan minip āṭına gēşti bīr ēyyī yērden ṭozah̄ ḳurulla ḳapsına. "Masal masal matına, şeytan binip atına, geçti bir iyi yerden, tuzak kurullar kapısına."

3. Masal Masal mat atar, ikki 'erep ḥurma saṭar, sen al men yēyim baḥağ kim borca batār. "Masal masal mat atar, iki Arap hurma satar, sen al ben yeyim bakak kim borca batar."

4. Masal Masal maṭına, şeyṭan minip āṭına, ḳuyruğun dolādı dolādı çaldı ḥarabın götüne. "Masal masal matına, şeytan binip atına, kuyruğunu doladı doladı, çaldı harabın götüne."

Yukarıdaki örneklere göre giriş formellerinde birkaç belirgin özellik ve farklılık ortaya çıkmaktadır. Sade başlangıç formelleri, genellikle kısa ve öz ifadelerle masala giriş yaparak zamanın belirsizliğini ve olayların uzak geçmişte gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Bu formellerde kullanılan "varmış" ve "yalan" gibi ifadeler, masalın gerçeklikten uzak, acayip bir dünyaya açıldığını ima eder. Diğer taraftan, tekerlemeli başlangıç formelleri ise daha uzun ve uyumlu yapılarla masala etkileyici bir giriş sunar. Bu tür formellerde, özellikle "yalan" ve "gerçek" gibi zıt kavramlar arasında kurulan ilişki, olayların doğruluğuna dair bir şüphe uyandırır ve dinleyiciye bir uyarı işlevi görür. Genel olarak sade girişler zamanla daha basit hâle gelirken, tekerlemeli girişlerde uyumlu ve kafiyeli yapılar hâlâ güçlü bir şekilde kullanılmaktadır. Bu farklılıklar, masal geleneğinin evrimini ve anlatıcıların tercihlerini yansıtmaktadır.

2. Bağlayış (Geçiş) Formelleri

Sakaoğlu, bağlayış (geçiş) formellerinin masallarda önemli bir işlevi olduğunu, özellikle olaylar arasında geçişi oluşturmak ve anlatıcının dinleyici üzerindeki etkisini canlı tutmak açısından önemli bir rol oynadığını vurgular ve bu formelleri şu şekilde sınıflandırır:

a) Masaldaki Olayın Geçtiği Yeri veya Kahramanı Değiştirmek İçin Kullanılan Bağlayış Formelleri

aa) Bağlanılan Şahsın Hemen Söylendiği Formeller

ab) Bağlanılan Şahsın Bir Soru İle Haber Verildiği Formeller

b) Dinleyicinin Dikkatini Arttırmak İçin Söylenen Bağlayış Formelleri

c. Uzun Zamanı Kısaca İfade Etmek İçin Kullanılan Bağlayış Formelleri

ç. Masal Ortasında Geçiş Sağlayan Tekerlemeler

aa) Az Gitmek'le Başlayan Tekerlemeler

ab) Az Gelmek'le Başlayan Tekerlemeler

ac) Az Zaman (gün) İle Başlayan Formeller

aç) Diğer Formeller (2016: 85-89).

Masallarda sahneler veya bölümler arasında geçiş sağlayan ifadelerle bağlayıcı formeller denir. Ayten Atay'ın Nogay masallarındaki geçiş formelleri üzerine yaptığı tasnif gibi, Irak Amirli masallarında da benzer bir inceleme yapılmıştır. Bu başlık altında şu tür geçiş formelleri incelenmiştir:

1. Olayın geçtiği zaman belirtilen geçiş formelleri
2. Dinleyicilerin dikkatini artırmak için kullanılan geçiş formelleri
3. Uzun zamanı kısaca ifade etmek için kullanılan geçiş formelleri
4. Masal ortasında geçiş sağlamak için kullanılan tekerlemeli geçiş formelleri
5. Olayın birden oluşunu bildirmek için kullanılan geçiş formelleri
6. Uzun olayları kısaca ifade etmek için kullanılan geçiş formelleri (Atay 2006: 26-27).

Bu formeller, hem anlatıcının işlevini yerine getirir hem de farklı sembolik anlamlar taşır. Masalın akışını keyifli bir şekilde sürdürmesine katkı sağlamak adına, bu formellerin doğru bir biçimde kullanılması ve anlatıcının ses tonunu yerinde ayarlaması büyük önem taşır.

2.1. Olayın Geçtiği Zamanı Belirten Geçiş Formelleri

Masallarda olayın geçtiği zamanı belirtmek için kullanılan geçiş formelleri, anlatıya zaman boyutu ekleyerek olayların sıralamasını ve zaman dilimini belirginleştirir. Bu formeller genellikle olayların geçmişte yaşandığını ya da belirli bir dönemde gerçekleştiğini anlatır. Amirli Irak Türkmen masallarında kullanılan geçiş ifadeleri arasında "eskiden", "günlerden bir gün", "bir çakı", "uzun zaman önce" ve "bir gün" gibi ifadeler bulunmaktadır.

Yeddî gün dawul zurna édelle Faṭma Ḥan'ı ālilla Faṭma Ḥan ḳāllı ḳāllı ḳāllı dēyer men dombalan dōğülem yoḥṣa yēr altan çihṭim be bîr seḥēbîm war. "Yedi gün davul zurna çalarlar, Fatma Han'ı alırlar, Fatma Han kalır, kalır, kalır. Der ki , domalan değılim ki yer altından çıktım elbette bir sahibim var."

Geldî ayan gēttî ayan bu ḥōruz ḥestelendi belî bîr yara oldu. "Geldi ay, gitti ay bu horoz hastalandı, beli bir yara oldu."

BİR gün ikki gün BİR ay BİR fetre gördü BİR hÖruz aŞağda kAlı özü uğarı miner. “Bir gün, iki gün, bir ay ve bir fetre sonra gördü bir horoz aŞağda kalır, özü yukarı biner.”

Ayım gëttİ ayım arwad BİR oğlan doğdu, aŞ BİR ıay doğdu. “Ayım gitti, ayım kadın bir oğlan doğdu, at bir tay doğdu.”

O yan gëttİ gëldİ bu arwAdın BİR oğlu oldu bu oğlanın adın Rab‘an koyur. “O yana gitti geldi, bu kadının bir oğlu oldu. Bu oğlanın adını Raban koyar.”

2.2. Dinleyicilerin Dikkatini Arttırmak İçin Kullanılan Geçiş Formelleri

Bağlayış formellerinin en önemli işlevlerinden biri, dinleyicilerin dikkatini çekmektir. Bu, genellikle beklenmedik veya dinleyicilerin tahminlerinin dışında bir olayın anlatılması şeklinde gerçekleşir (Sakaoğlu 1999: 90).

Dinleyicilerin dikkatini arttırmak amacıyla kullanılan geçiş formelleri, anlatıcının masalın akışını canlı tutmasına yardımcı olur. Anlatıcı, dilin sunduğu imkânları kullanarak vurgulu söyleyişler ve şaşırtıcı olaylarla dinleyicinin ilgisini çeker ve masaldan kopmalarını engeller. Masalın içerisinde beklenmedik bir olay ortaya koyarak veya dinleyicilerin beklentilerinin tersine bir durumu gündeme getirerek bu formeller işlevini yerine getirir.

Yatırdır öznü BİR günëşli yerde kıZ bele gözëldİ yatar bahAr bAcısına dönnü gerİ gözü bAcısı yanda kAlı dönnü gëllİ yëwe gëllİ görrü ye‘ni bu kıZ kağAr sebeğ görrü ikki tozlu gëlr. “Yatırır özünü bir güneşli yerde kız öyle güzel ki yatar, bakar bacısına geri döner gözleri bacısı yanında kalır. Döner eve gelir. yani bu kız sabah kalkar görür iki tozlu gelir.”

Özözlerine dëđİlle adam adāma yemind wërdi dëđİlle ille bızde BİR esrar war. “Kendilerine dediler, adam adama yemin verdi, dediler illa ki bizde bir sır vardır.”

BİR gün ceyran awuna gëtdirdiler BİR ceyrAnı kAwalAdı BİR yerde gördü arĖAsında kimse kAlmāyıp bës yalğız kAlıB özü ceyrAnı kAwalAdı gëttİ ceyran BİR dama girdi BİR Ėurfāya BİR kıZ çİĞti. “Bir gün ceylan avına götürdüler, bir ceylanı kovaladı, bir yerde gördü arkasında kimse kalmamış ve yalnız kalıp kendisi ceylanı kovaladı. Gitti ceylan bir dama, bir odaya girdi ve bir kız çıktı.”

“Dëđİ nancanaydı dëđİ wallāhi ne dëyım sıze elin aŞtı. “Ne kadardı dedi, dedi ki vallahi ne diyeyim size, elini açtı.”

“Böyyüg öllu ba hawa gëllİ BİR awçı adı MeĖammed Çelëbi o yan gëllİ yan gëllİ ordan dereden geçende ağşam gördü kaŞtı bu kAldı. “Büyük olur böyle gelir, bir avcı adı Mehmet Çelebi o yana gelir yan gelir, oradan dereden akşam geçerken gördü kaŞtı ve bu kaldı.”

2.3. Uzun Zamanı Kısaca İfade Etmek İçin Kullanılan Geçiş Formelleri

Bazı olayların gerçekleşmesi uzun zaman alabilir, ancak masal anlatıcısı dinleyicileri sıkılmamak için bu süreyi kısaltan bazı formeller kullanır. Haftalar, aylar ve mevsimler hızla birbirini takip eder.

Bu gēlní eline āllı apārrı gēder gēder gēder gēder baḥār görrü b́r adāmdı oturup beş eşşeg b́r kōduḡu war. “Bu gelini eline alır götürür. Gider, gider, gider, bakar bir adam oturmuş beş eşşegi bir kōduḡu var.”

Yēddí gün dawul zurna édelle Faṭma Ḥan'ıālilla Faṭma Ḥan kállı kállı kállı dēyer men dombalan dō gülem yoḥşa yēr altan çıhtim be b́r seḥēb́m war. Sağ wēzir oḡlunnan üç kızi öllu birsi adın Çin koyar, birsinin Gügerçin, birsinin Maçin üç tene Çin, Maçin, Gügerçin. “Yedi gün boyunca davul ve zurna çalarak Fatma Han'ı alırlar. Fatma Han ise yerinde kalır. “Ben domalan değilim ki yer altından çıkayım,” der. Bir sahibim var. Sağ vezirin üç kızı olur. Birine Çin adını koyar, diğerine Güvercin, birine de Maçin. Yani, üç kızı olur: Çin, Maçin ve Güvercin.”

Ḥesenek gēttí tuttulla arwādı uşşuya attılar. “Hesenek gitti, tuttular kadını suya attılar.”

Gēdir niha'iyen gēlḿr çoḡ gēc gēlír b́r se'et ki se'et üç se'et teḥir olur. “Gittiğinde tamamen kaybolur, sonra çok geç gelir. Bir saat iki üç saat kadar geç kalır.”

Dēyír gētirdi öznü yēddí be yēddí gece dawul zurna çaldı bu kızi aldı bu oḡlan. Rab'an aldı öznü dēyír yēddí günnen şōra gördü bu oḡlan gēlmēdí. “Dedi ki getirdi kendisini, yedi gece boyunca davul zurna çaldılar bu kızi aldı Raban. Der ki yedi gündün sonra gördü ama o oḡlan gelmedi.”

2.4. Masal Ortasında Geçiş Sağlamak İçin Kullanılan Geçiş Formelleri

Bu formellerin işlevleri bir olaydan bir olaya geçişi sağlamaktır. Amirli Irak Türkmen masallarında, masal ortasında tekerleme pek kullanılmamıştır. Amirli Irak Türkmen masallarındaki wārymuş yōḥuymuş yalān gerçeğden çōḥuymuş daha çok başlağıçta kullanılan tekerleme şeklinde görülür.

Dēyer wārymuş yōḥuymuş yalān gerçeğden çōḥuymuş dēyer işte dide yoldāşı mene ḥēyín çıhtı, kışı yoldāšta mene ḥēyín çıhtı. “Der ki, varıymuş, yokuymuş, yalan gerçekten çokuymuş, işte baba yoldaşı bana hain çıktı, eş yoldaşıda bana hain çıktı.”

2.5. Olayın Birden Oluşunu Bildirmek İçin Kullanılan Geçiş Formelleri

Amirli Irak Türkmen masallarında daha çok olayın birden oluşu daha çok bāşna wurru ikki parça eder “başına vurarak iki parça eder”; bāşna b́r toḥmaḡ çālilla öldürülle özün “başına bir tokmak çalarak öldürürler onu”, b́r balta çālilla samanda görmer “Bir balta çalır samanda gömer”, b́r zille wurru özne bāşın kupağır “Bir tokat vurur ona başın kupadır” şeklinde anlamlarına ifade eden formellerle belirtilir.

Bêş ekmeg bîr hînnênî wêrrî bu adama adam ekmeği yer ekmeg qalmaz. “Bu adama beş ekme ve bir küçük ekme (hinne) verir, adam ekmeği yer, geriye hiç ekme kalmaz.”

Dêyer yalla yerî dâln bele sürter bele sürter bâşn dâln pek kana beler öznü kınnan bîr êder. “Söyler ki hadi yürü belini öyle sürt ki, başınla belini çok kana bulanır, kendisini kanla bir eder.”

Dêdî menî yollâyıpsan yalannan hemli dögsen yoldâşy war dêysen géd Barband Üzmü gêtî onada bîr balta çâllı samanda görmer arwâdnı. “Dedi ki: beni gönderdiysen, yalan söylüyorsun ve hamile değilsin. Yol arkadaşın olduğunu söylemiyorsun, ama bana Barband Üzüümü getir diyorsun. Orada bir balta çalar ve eşini samanlıkta gömer.”

Didêsî dêyer özüne hey kehpeli gêtmiş menî adamnan çıhattıy bîr zille wurru özne bâşn kıpadır. “Babası şöyle der: ona hey kahpeli gitmiş beni adamlıktan çıkarttın, bir tokat vurur kendisine başını koparır.”

Melik kızin de wêrrî özne dêyer gél yerimde Melik ol Alla'ın hikmêti bu şikildi. “Melik kızinı da verir kendisine , der ki: gel, yerimde Melik ol, işte Allah'ın hikmeti bu şekildedir.”

2.6. Uzun Olayı Kısaca İfade Etmek İçin Kullanılan Geçiş Formelleri

Masalarda zamanın hızlıca geçmesi ve dinleyicinin gereksiz detaylarla sıkılmaması önemlidir. Bazı formel ifadeler, masadaki geçişi kolaylaştırarak bu durumu sağlar. Hem özetleme yapar hem de masalın ilerlemesine yardımcı olur. Bu formeller, dinleyicinin veya okuyucunun ana fikri hızla kavramasına yardımcı olur. Olayları kısa ve öz şekilde açıklayarak metinler arasında geçişi kolaylaştırır, bilgiyi daha anlaşılır hale getirir. Amirli Irak Türkmen masalarında da bu tür ifadelerin kullanıldığını gözlemlemek mümkündür. Aşağıdaki örnekler, anlatıcının bu formel ifadelerle masalı gereksiz ayrıntılardan arındırarak daha eğlenceli bir hâle getirdiğini göstermektedir.

Dêyer durun durun otrun bîr masalım war sîziyden özü hâlâşın tanyır dêyer yalla didêsî kordu dêyer yalla yalla kıy görüm hâkât êtsin. Bu masalı pek hâkât êder. “Der ki, durun durun oturun, bir masalım var sizden, kendisi hepsini tanıyor. Dedi ki zaten babası kordur, der ki hadi hadi bırak göreyim sohbet etsin. Bu masalı sohbet eder.”

Çihti erkegi bîr yanı dişi bîr yanı dêyeriğ hōruzu bîr yanı tawuğu bîr yanı bu yumurtalardan tuttu hâlâşın şâtti bîr hōruz çewürdü özçün dêdî munu at êderem minnem özün dêdî. “Çıktı erkeği bir taraf dişisi bir tarafı, deriz horozu bir taraf tavuğu bir taraf, bu yumurtaları tutup hepsini sattı, kendisi için bir horoz bıraktı ve bunu at edip binerim dedi.”

Bu tepede oturdulla kölgêsinde yemeg yedîlle apârdilla gêtirdille bitirdille gördülle bu tepe bîr göbelêgdî karwannarı yedî özlêrî toh oldu gêtî. “Bu tepede oturdular, gölgesinde yemek yediler, getirdiler, götürdüler, bitirdiler, gördüler ki bu tepe bir mantardır, kervanları ve kendileri yedi tok oldular gittiler.”

Deyer dönderme mēnī öldürrem sēnī döndülle dēđī gel mubāreze ēdeg, aţţan döğşelle sebbehten aĥşama dēđī bīz aţları nēċī helek ēdirig ge elden döğşeg elden. “Der ki dönderme beni öldürrem seni, döndüler. Dedi gel karşılıklı meydana çıkalım, sabahtan akşama kadar atla dövüşürler. Dedi biz atları niçimn yoruyoruz, gel elle dövüşelim.”

Deyer yo’ gēder buları hamsın ĳiriştirri duşmannāri dönnü yēwe dönnü görüller bacılārın dāmı yiĳli, dēyelle bīz ne wāĥıţtan döğşürüg bacmız gēdip. “Der ki hayır, gider düşmanları hepsini dağıtır döner. Eve döndüklerinde görürler ki bacılarının evi yıkılmış, derler biz ne zamandan beri dövüşüyoruz bacımız gitmiş.”

3. Benzer Durumlarda Kullanılan Formeller

Bir masal içinde yahut farklı masalarda karşımıza çıkan aynı olayın tekrarı durumunda kullanılan formellerdir. Genellikle masalarda yer alan varlıkların tasvirinde ve olayların anlatımında masal anlatıcılarının birbirinin aynı veya benzeri kalıplaşmış ifadeleri kullanımları şeklinde ortaya çıkmaktadır. (Fedekar 2011: 169).

Sakaoĳlu, benzer durumlarda kullanılan formel ifadelerini şu başlıklar altında sınıflandırır:

a) İki Varlığın Karşılıklı Konuşmaları

aa) Soru Cevap Şeklinde Olan Formeller

ab) Normal Konuşma Şeklinde Olan Formeller

b) Bir Varlığın Tanımı ve Tasviri ile Bir Hareketin Yapılışını Anlatan Formeller

ba) Bir Varlığın Tasviri

1. Kadın Aya Benzetilir.

2. Ay İle Konuşmalı Benzetmeler

3. Ay İle Konuşmalı ve Tasvirli Benzetmeler

ab) Bir Hareketin Tasviri

c) Masal Kahramanlarından Konuşması da Formel Olabilir

ç) Bir Olayın Masalcı Tarafından Anlatılması da Bir Formeller Olabilir” (2016: 87-89).

Amirli masallarında yer alan benzer durumlarda kullanılan formel ifadeleri “İki Varlığın Karşılıklı Konuşmaları” ve “Bir Varlığın Tasviri” şeklinde ika ana başlık altında incelenmiştir.

3.1. İki Varlığın Karşılıklı Konuşmaları Olan Formeller

Burada masallardaki konuşmalar bu formellerle anlatılmaktadır. Bunlardan bazıları soru-cevap, bazıları da normal konuşma şeklindedir.

3.1.1. Soru-Cevap Şeklinde Olan Formeller

Masallarda iki varlığın soru-cevap şeklinde iletişim kurulduğu kısımlar, anlatıyı diyalog biçiminde ekleyerek karakterlerin düşüncelerini ve hislerini ortaya koymaktadır. Bu tür ifadeler genellikle karakterlerin birbirlerine sordukları sorular ve verdikleri cevaplarla gerçekleştirilir. Amirli masallarında kullanılan formeller arasında “ne yapıyorsun?”, “ne için?”, “neden?”, “ne dedi?”, “adın nedir?”, “nasıl tanıyacağız?” vs. gibi sorular yer almaktadır. Cevaplar ise “diyor...” ve “dedi...” gibi ifadelerle verilmektedir.

Tikan düşer atar tēndīre tikenī oğlan gēllī dēyer ‘enne hānı tikenīm? Dir walla oğlum tēndīre āttım ōzün ekmeğ yapāndam. “Diken düşer, dikenini atar tandıra oğlan gelir dēyer babaanne hani dikenim? Der valla oğlum ekmeğ yapāndam dikenini tandıra attım.”

Dēyer tepe nēçī kırdiy? Dēyer walla men top ossaydım istimde ot çihmēzdi. “Der ki tepe niçin kırdın? Vallahi ben top olsaydım, üzerimde ot bitmezdi.”

Dēđī ot nēçī sen kırdiy? Dēyīr walla men ot ossaydım mēnī çölde gēlīb koyunnar yemēzdi. “Dedi ki, ot sen neden kestini? Vallahi ben ot olsaydım, çölden gelip koyunlar beni yemezdi.”

Gēlī dēyer sıçan sen nēçī? Dēyer walla men sıçan ossaydım mēnī pissigler kaçalamazdı. “Gelir der ki sıçan sen niçin? Vallahi ben sıçan olsaydım, kediler beni kovalayamazdı.”

Pissigler källī dēyer pissig sen nēçī? Dēyer yēremde içeremde yēddī babayın āllına sıçaramda. “Kediler kalır, der ki kedi sen niçin? Der yerimde içerimde yedi babanında allına da sıçarım.”

Dēđī he hemli oldum walla mēnīm göwlim bilisen hōrükleyirem göwlime ne düşüp? Dēđī bēs sele bēs uşāğiy olsun dēđī göwlime Barband Üzümü düşüp. “Dedi ki, hamile oldum, vallahi benim canım biliyorsun aşeriyorum, canıma ne çekiyor? Dedi ki, yeter ki söyle yeter ki çocuğun olsun dedi. canıma Barband üzümü düştü.”

Bu felleh adiy nēdi? Dēđī adım Hēsenek'ti. “Bu fellah adı nedir? Dedi ki, adım Hēsenek'ti.”

Üçüncü ne dēđī? Dēđī mene Allah wērsin. “Üçüncü ne dedi? Dedi ki, bana Allah versin.”

3.1.2. Normal Konuşma Şeklinde Olan Formeller

Konuşma yeteneği, insanoğlu bu özellik sayesinde duygularımızı ve düşüncelerimizi başkalarıyla paylaşabilir. Söylediğimiz sözlerle kendimizi ifade edebilir, inançlarımızı ve fikirlerimizi diğer insanlara iletebiliriz. Bu nedenle masal karakterlerinin söyledikleri sözler büyük bir öneme sahiptir. Masallarda sıkça yer alan bu konuşmalar, sadece masalın akışını

sağlayan sıradan ifadeler olmakla kalmaz aynı zamanda toplumun düşünsel yapısını ortaya koyan anlamlı söz öbeklerini barındırır.

Masallardaki konuşmalar, karakterlerin duygusal durumlarını, düşüncelerini ve olaylara verdikleri tepkileri yansıtmak amacıyla kullanılır. Bu tür ifadelerde genellikle kısa, açık ve doğrudan cümleler tercih edilir.

Deyer wiý sümgün hâpsin sēnçin kızana kōmmuşam gēllī dēyer walla men sümüg istemedim men sızden et istedim. “Diyor ki, senin için kemiklerin hepsini kazanına koymuşum, gelir der ki, valla ben kemik istemedim, ben sizden et istedim.”

Kaşşab'a dēyer ye'en men hecce gēdīrem bu kızden oğlan yanıda kalsın dēyer kedyoğtu. “Kasaba der ben yani ben hacca gidiyorum, bu kızımdan oğlum yanında kalsın . Der ki , tamam olsun.”

Fellehtille dēyır yatar kaşar dēyer adam adam adam bugün men hemli oldum. “Fellahtırlar, diyor, yatar kalkar, der adam, adam, adam, bugün ben hamile oldum.”

Qabını örtüler Hesenek dēđī men bu sigirlēri hardan geçirdim yēwe dēđīller walla özüy bilsen. “Kapıyı örtüler, Hesenek dedi, ben bu sigırları eve nereden geçirdim. Dediler vallahi sen bilirsin.”

Melik dēđī men kōnağam sen sele. “Melik dedi, ben misafirim, sen söyle.”

3.2. Bir Varlığın Tasviri İle İlgili Olan Formeller

Anlatıcı, bir olayı veya varlığı tasvir ederken genellikle formel ifadelere başvurur. Bu ifadeler genellikle toplumda yaygın olarak bilinen benzetmelerden oluşur. Tasvir edilen varlıklar veya hareketler, çoğunlukla kültürel izler taşır ve bu izler, anlatıcının halk edebiyatına olan bağlılığını yansıtır. Bu tür benzetmeler, yalnızca masalarda değil, farklı edebî türlerde de karşımıza çıkabilir. Masalarda sıkça karşılaşılan güzel kızlar veya devler gibi figürler, bu tür tasvirlerle şekillendirilir. Anlatıcı, bu formel kalıpları kullanarak karakterleri ve olayları belirginleştirir, bu sayede dinleyicinin hayal gücünde güçlü imgeler oluşturur. Özellikle Amirli Irak Türkmen masallarında, varlıkların betimlemeleri bu tür kalıplarla yapılır ve bu tasvirler masalların kültürel zenginliğini gözler önüne serer.

Deyer yōhđu ille allam sēnī oyza buyza kız gözēldī istēmīr öznü Kaşşab'dı kirlidi bisti istēmīr öznü. “Der ki, yoktur illa alırım seni, öyle böyle kız güzeldi istemiyor kendisini kasaptı, kirli ve pistir istemiyor.”

Wārymuş bīr adam çoş şaytandı indikiler kimi dōğü bele zirēğtī bele zirēğtī üç arwad āllī üç arwādı war. “Varmış bir adam çok şeytandı, şimdikiler gibi değil, böyle böyle etkin ve hareketli çalışkan, üç kadın alır, üç kadını var.”

Wārıymış üç kike bu kikelērín bırı kiççik çoğ şaytāndı zirēgtı ye‘in allanılmaz. “Varmış üç kardeş, bu kardeşlerin biri küçük çok şeytandır etkindir yani aldatılmaz.”

Dēđı tutsāydı mēnı bele yērdi bu sebet altakı ħalwā kimin ‘ifreteke. “Dedi, tutsaydı beni böyle yerdı, ifrit gibi bu sebept altındaki helva gibidir.”

‘ereb Zengi'nide apārı gēder obaya kim görürü özün dēyille beğ Şāh İsmē‘il Şāh İsmē‘il üç arwad gētirip gözēl, kimse baĥa bilmir özne gētirri yēwe yētiridir özlērínı bır gün ikki gün bır fetre şōra diğēsnın gözü bu gēlınnerine düşer. “Arap Zengi'ni de alıp gōtürür, obaya kim görürse, Şah İsmail, Şah İsmail üç kadın getirip güzel kimse bakamıyor onlara güzelliklerinden, eve getirdiğinden bir gün, iki gün sonra babasının gözü bu gelinlerine düşer.”

Amirli Irak Türkmen masallarında varlıkların tasviri, anlatıcıların masalın atmosferini güçlendirme ve dinleyicinin hayal gücünü harekete geçirme amacını taşır. Masaldaki karakterler, özellikle güzellik ve güç gibi nitelikler üzerinden tanıtılırken, kullanılan kalıplaşmış ifadeler ve benzetmeler bu varlıkların olağanüstü özelliklerini vurgular. Örneğin, güzel kızlar ve korkutucu devler gibi figürler, farklı eşyalarla veya doğal unsurlarla karşılaştırılarak betimlenir. Bu benzetmeler, sadece karakterin fiziksel özelliklerini değil, aynı zamanda onların güç, akıl veya tehlike gibi soyut niteliklerini de ima eder. Ayrıca, masalarda karşılaşılan olağanüstü varlıklar arasında şeytan veya cin gibi figürler, bazen bir hayvanın ya da nesnenin özellikleriyle ilişkilendirilerek daha etkileyici bir şekilde tasvir edilir. Bu tür benzetmeler, masalın dramatik yapısını güçlendirir ve dinleyicinin merakını artırır. Ancak, Amirli masallarında varlıkların tasvirlerine dair diğer bölgelere kıyasla daha az örneğe rastlanması, bölgesel bir farklılık ve anlatıcı geleneğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

4. Bitiş Formelleri

Pertev Naili Boratav, Tekerleme adlı çalışmasında bitiş formelleri hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır:

“Masalın sonunda yarıda kalmış hikâyeyi bağlamaya yarayan bir düğüm işlevi görür. Kahramanların, daha çok uzun süre yaşayacakları ve masalın artık onların kaderleriyle ilgilenmeyeceği durumlarda anlatıcı, bir tür sonuç oluşturan kalıp sözlerle ya da kısa bir hikâyeyle yer değiştirir onlara; böylelikle, genellikle tekerlemeye özgü gülünç unsurlar ve fantezilerle olağanüstü geçmişi, gerçek şimdiye bağlar” (2000: 9).

Olayların sona ermesinin ardından anlatıcı, masalı uygun bir şekilde tamamlar. Masal, halk hikâyesi ve destanların sonlarında, anlatıcı genellikle kahramana, kendisine ve dinleyicilere yönelik iyi dileklerde bulunur ve bu dilekler bazen dua, alkış veya tekerlemelerle süslenmiş olabilir. Bu tür ifadeler, metnin tamamlanmasının ardından kullanılır ve olayların sona erdiğini belirtir. Bunu yapmak için de genellikle kısa veya uzun bir bitiş formeli kullanılır

ayrıca süslü ve ritmik bir şekilde dile getirilir. Özellikle Amirli masallarında, “Oradaydım buraya geldim” gibi tekerlemeli bitişler sıkça karşımıza çıkar ve bu ifadeler masalın sona erdiğini vurgulamaktadır.

Bu bölümde, bitiş formellerini iki ana başlık altında ve örneklerle açıklamaya çalıştık. Anlatıcının masalın başında kullandığı formelle yine benzer bir formelle sonlandırması, metnin dengeli ve bütünsel bir yapıya sahip olduğunu gösterir.

4.1. Tekerlemeli Bitiş Formelleri

Bazı masal metinlerimiz tekerlemelerle biter ve bu tekerlemelerin bazıları masalın özeti gibidir. Böyle bir bitiş, hem anlatıcıyı hem de dinleyicileri keyiflendirir. Bu da masalların genellikle mutlu bir şekilde bitirilmesi geleneğini hatırlatır.

Derlenen Amirli masal metinlerimizin çoğunda, tekerlemeli bitiş formülü olarak “Oradaydım buraya geldim” ifadesi kullanılmaktadır. Ordāydım bura gēldīm. “Oradaydım buraya geldim”

Masalın sonunda yer alan bu açıklama, masal boyunca anlatılan olayların özeti niteliğindedir. Anlatıcı, eğlenceli bir şekilde aktardığı masalını, metnin bütünlüğünü bozmadan tamamlamıştır.

4.2. Şahsi Bitiş Formelleri

Sade bitiş formellerine bazı eklemeler yapılarak oluşturulur. Böylece anlatıcı, masal kahramanlarının arasına dâhil olur (Bayrakdarlar 2023: 1650). Masalarda, anlatıcının ustalığını belirlemede ve dinleyicinin dikkatini çekmede önemli bir gösterge olarak kabul edilen şahsi bitiş formelleri, Amirli Irak Türkmen masallarında hem kısa hem de uzun biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda bu tür örnekler kısa olanlardan uzun olanlara doğru sıralanmıştır:

Gēttī Ḥesenek arwada gēttī gēldī adam yalgız yēwde ḳaldı özünnen felleḫi. “Gitti Hesenek kadında gitti geldi adam yalnız evde kaldı özünden fellahı.”

Ēmīrlī ṣeker Veli dēyelle Ṣeker Veli cini. “Amirli Şeker Veli derler Şeker Veli cini.”

Mende ḳaldırdım özne dēyīp daha sēnkī sende mēmķī mende dēđī Alla Meḫemmed ‘Eli ḫoş gēldīy ṣafa gēldīy sēñī. “Bende kaldırdım özne deyip daha seninki sende benimki bende dedi Allah Muhammed Ali hoş geldiy safalar geldiy seni.”

Bu bölümde, bitiş formellerini farklı başlıklar altında örneklerle incelemeye çalıştık. Anlatıcının başlangıçta kullandığı bir formelle bitiş yapması, masalın denge üzerine kurulu olduğunu gösterir. Bu bitiş ifadeleri, anlatıcının becerisine bağlı olarak kısa veya uzun olabilir ve tekerlemeli veya şahsi bitişler gibi farklı işlevler taşıyabilir.

İncelenen örneklerde, bu ifadelerin yanı sıra kültürel değerlerin ve inançların da yansımalarına rastlamaktayız. Yani anlatıcı, kullandığı formelle yalnızca masalını bitirmiş olmaz, aynı zamanda dinleyicilerine yeni bir bakış açısı sunar. İncelenen bitiş formellerine göre, Amirli Irak Türkmen masallarının çoğunun tekerlemeli ve şahsi ifadelerle sona erdiği görülmektedir. Bu bitişler genellikle basit bir dille ifade edilse de, bazı masalarda özetler, nasihatler veya tekerlemelerle de sonlanmaktadır. Özellikle Ordāydım bura gēldīm gibi tekerlemeler, Amirli masallarında sıkça karşılaşılan ve masalın sona erdiğini belirten önemli bir işlev taşır.

5. Çeşitli Formel Unsurlar

Bu formel unsurlar, masallara hareket ve canlılık katmanın yanı sıra, toplumun ortak zevkini ve yaratıcılığını yansıtmaya bakımından da önemli bir işlev üstlenmektedir. İncelenen Amirli Irak Türkmen masallarında tespit edilen "Sayı", "Renk" ve "Zaman Formelleri" aşağıda sıralanmıştır.

5.1. Sayı Formelleri

Saim Sakaoğlu, Gümüşhane ve Bayburt masallarında sayıları çeşitli formel unsurlar çerçevesinde incelemiş ve bu masalarda sıklıkla karşılaşılan üç, yedi ve kırk gibi sayıların çeşitli bağlamlarda kullanıldığını belirtmiştir (2002: 261-263). Sakaoğlu, dinleyicilerin bu tür sayıların masalarda belirli bir düzenle kullanıldığını aşına olduklarını ifade eder. Örneğin, bir görevin süresinin genellikle kırk gün olarak belirlenmesi, kahramanın üç görevini başarıyla tamamladıktan sonra ödül olarak kızı alması ve yedi başlı bir devin varlığı gibi öğelerin masalarda sıkça rastlanan unsurlar olduğunu vurgular.

Amirli Irak Türkmen masallarında tespit ettiğimiz formel sayılar iki, üç, beş, altı, yedi, sekiz ve yüz şeklindedir. Bu sayılar arasında bir sayısı öylesine sık kullanılmıştır ki adeta bu sayı üzerine yoğunlaşmıştır. Diğer sayılar ise birkaç farklı biçimde kullanılmıştır.

5.1.1. İki Sayısı

İkki tikke "iki parça et", ikki tozlu "iki ", ikki parça "iki parça", ikki gün "iki gün", ikki kaşığı "iki kaşık", ki pihti "iki kumru", ikki serpeg "iki yaprak", ikki kapı "iki kapı", ki se'et "iki saat", ki yüz sene"iki yüz sene".

5.1.2. Üç Sayısı

Üç cüt sırgā "üç çift küpe" , üç arwad "üç avrat, kadın", üç gün "üç gün", üç kike "üç ağabey", üç adam "üç adam", üç se'et "üç saat", üç yüz sene"üç yüz sene".

5.1.3. Beş Sayısı

Bêş ekmeğ "beş ekmek", bêş eşşeg "beş eşek".

5.1.4. Altı Sayısı

Altı gün “altı gün”.

5.1.5. Yedi Sayısı

Yèddí baba “ yedi baba”, yèddí atlı “yadi atlı”, yèddí dene at “yedi tane at”, yèddí il “yedi yıl”, yèddí sürrü dèwe “yedi sürü deve”, yèddí gece “yedi gece” , yèddí gün “yedi gün” .

5.1.6. Sekiz Sayısı

Sèkkíz baş koyun “sekiz baş koyun”.

5.1.7. Yüz Sayısı

Yüz senē“yüz sene”, ki yüz senē“iki yüz sene”, üç yüz senē“üç yüz sene”.

5.2. Renk Formelleri

Renkler, bir varlığı diğerlerinden ayırmamızı sağlayan ve o varlığın en belirgin özelliklerinden biri olan önemli unsurlardır. Hayatımıza canlılık katan ve insan psikolojisi üzerinde derin etkiler yaratan renkler, çeşitli deneyimler sonucunda belirli anlamların simgesi hâline gelebilir. Bu bağlamda, renkler bir toplum hakkında önemli bilgiler verebilmektedir (Özkaynak 2013: 150). Toplum yapısı içerisinde renklerin kullanımı, kültürel değerlerle şekillenmiştir. Renklerin simgesel anlamları, bir toplumun sözlü ve sözsüz kültürüne yansımaktadır. Bu simgesel dil, bazen farklı toplumların kültürleriyle benzerlik gösterirken, bazen de karşıtlıklar oluşturur. Ayrıca, bir toplumun tarihsel süreçleri ve yaşadığı mekânlarla bağlantılı olarak, renklerin kültürel anlamlarında değişiklikler görülebilir (Özkaynak 2013: 152).

İncelenen Amirli Irak Türkmen masallarında iki renk tespit edilmiştir. Bunlar da siyah ve sarı renkleridir. Kara-siyah renkleri hemen hemen bütün mitolojilerde olumsuz anlamları ifade etmek için kullanılmaktadır (Özkaynak 2013: 156). Amirli Irak Türkmen masallarında “siyah” rengi iki yerde geçmektedir. Biri kazan renginin siyah olduğunu belirtirken diğeri ise helvanın siyah renginden bahsedilmektedir. Sarı rengi, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Türk sarısına “altın sarısı” denmiş ve bu renk, merkezî hâkimiyetin ve gücün simgesi olarak kullanılmıştır. Oğuz Kağan’ın altın kemeri de bu bağlamda bir sembol olarak yer almıştır. Sarı rengin gücün sembolü olarak kullanılmasının yanı sıra, felaket ve hastalık gibi olumsuz anlamlar taşıyan kullanımları da bulunmaktadır (Özkaynak 2013: 151). Amirli Irak Türkmen masallarında ise “sarı” renkli bir çeşit üzümün renginden bahsedildiğini görmekteyiz.

Ḳara ḳazān “Kara-siyah kazan”.

Ḳara ḥalwā “Kara-siyah helva”.

Dēyír wārıymış bele sarıdı dēyír adı Barband Üzmüdü. “Diyor varmış öyle sarıki adı Barband Üzmüdür”.

5.3. Zaman Formelleri

Türk masal geleneğinde zaman belirten formeller oldukça yaygındır ve Amirli Irak Türkmen masalları da bu geleneği takip ederek diğer Türk boylarına ait masalarda görülen 1, 3, 7 gibi belirli sayılar zaman ifadelerini içermektedir. Zaman formelleri, masalda bir olayın ne zaman gerçekleştiğini ya da bir sürecin ne kadar sürdüğünü ifade etmek için önemlidir.

Zaman formellerinin belirsizliği, masalları diğer edebî türlerden ayıran önemli bir unsurdur. Çünkü edebî türlerin çoğunda zaman belirli bir çerçevede anlam taşırken masallar genellikle belirsiz bir zaman dilimi içinde geçer. Diğer türlerde zaman olayların mantıklı bir sıralanışı için kritik bir unsurdur; ancak masalarda zaman olayların önemiyle değil, anlatıcının yaratıcı yaklaşımıyla şekillenir. İncelenen Amirli Irak Türkmen masallarında zamanla ilgili olarak, gün, gece, hafta, ay, yıl-sene, saat ve vakit gibi çeşitli formeller farklı başlıklar altında incelenmektedir.

5.3.1. Gün İle İlgili Olanlar:

BİR gün "Bir gün"

İKki gün "iki gün"

Üç gün "Üç gün"

Altı gün "Altı gün"

Yeddi gün "Yedi gün"

Soy gün "Öbür gün"

5.3.2. Gece İle İlgili Olanlar:

Yeddi gece "Yedi gece"

5.3.3. Hafta İle İlgili Olanlar:

BİR hafta "Bir hafta"

5.3.4. Ay İle İlgili Olanlar:

BİR ay "Bir ay"

5.3.5. Yıl-Sene İle İlgili Olanlar:

Yeddi il "Yedi yıl"

Yüz senē "Yüz sene"

Ki yüz senē "İki yüz sene"

Üç yüz senē "Üç yüz sene"

5.3.6. Saat ve Vakıt İle İlgili Olanlar:

BİR se‘et “Bir saat”

Kİ se‘et “İki saat”

ÜÇ se‘et “Üç saat”

BİR fetre “Bir fetre. aralık”

Amirli Irak Türkmen masallarında yer alan çeşitli formel unsurlar, toplumun kültürel birikimini ve psikolojik özelliklerini yansıtmak açısından önemli bir rol oynamaktadır. Sayı formelleri, özellikle Türk kültüründe derin anlamlar taşıyan bir dizi rakamı içermekte, bu sayılar masalların yapısına uyumlu bir düzen getirirken, aynı zamanda manevi anlamlar yüklenmiş sayılarla hikâyeyi zenginleştirmektedir. Renkler ise bir varlığın tanımlanmasında ve duygusal atmosferin oluşturulmasında belirleyici bir rol oynamakta; kara-siyah ve sarı gibi renklerin kullanımı, hem mitolojik hem de kültürel bağlamda güçlü semboller taşımaktadır. Ayrıca zaman formelleri, masalların akışını belirlerken, Türk masal geleneğinin ortak bir özelliği olarak hikâyelere uyumlu bir ezgi katmaktadır. Bu unsurlar, Amirli Irak Türkmen masallarının sadece bir anlatı biçimi değil, aynı zamanda kültürel mirasın aktarılmasında da önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Sonuç

Masallar, sözlü kültürümüzün önemli bir parçası olarak, sadece bir topluma ait kültürel unsurları içermekle kalmayan, aynı zamanda o toplumun bilinçaltını da yansıtan metinlerdir. Masal içerisindeki formel ifadelerin farklı işlevleri olduğu kesinlikle söylenebilir. Bu tür ifadeler, dinleyicinin dikkatini çekmek, anlatıya giriş yapmak ve masal içindeki geçişleri sağlamak gibi çeşitli işlevlere sahiptir.

Çalışmada Amirli Irak Türkmen masallarında geçen formel ifadeler, masal metinlerinde söz kalıplarının büyük ölçüde korunduğunu ve kullanıldığını ortaya koymuştur. Ancak, çağın şartlarıyla birlikte masal geleneğinin günümüzde zayıflamaya başlaması nedeniyle, incelenen metinlerde bazı ifadelerin kullanımının giderek azaldığı, daha kısa ve basit kalıpların sanatlı ve süslü ifadeler yerine tercih edilmeye başlandığı gözlemlenmiştir. Çalışma sırasında, çeşitli sınıflandırmalar dikkate alınmış ve temel olarak Saim Sakaoglu ve Ayten Atay'ın Nogay Masallarında kullandığı sınıflandırmaya dayandırılarak Amirli Irak Türkmen masallarında formeller değerlendirilmiştir. Bu masallar, başlangıç, geçiş, benzer durumlarda kullanılan formeller, bitiş formelleri ve çeşitli formel unsurları olmak üzere beş ana başlık altında incelenmiştir. Bölümlerle ilgili bulgular şu şekilde özetlenebilir:

Başlangıç (giriş) formelleri, sade ve tekerlemeli olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Bu ana başlıklar, kendi içinde çeşitli alt başlıklara bölünerek konu detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bölümde, masalın başlangıcındaki giriş ifadelerinin, dinleyiciyi masala hazırlamanın ötesinde pek çok kültürel unsuru da içerdiğini tespit edilmiştir. Yapılan incelemelerde bu formellerde en çok “varmış” ve “yalan” gibi ifadelerle oluşturulmuş

kalıpların kullanıldığı görülmüştür. Bu kalıplar varlık, yokluk ve yalanlık arasındaki zıtlıklarla, zamanın eski, uzak ve belirsiz olduğuna dair vurgularla olayların çok eski zamanlarda mevcut dünyamızdan farklı ve başka bir evrende, belirsiz karakterler ve olağan ya da olağandışı varlıklar üzerinde geçtiğini ifade eder. Anlatıcı, masala genellikle basit ve kısa bir şekilde giriş yapar. Çalışmada, tekerlemeli formellere dair dört örneğe rastlanılmıştır. Bu örneklerden “Wārıymış yōhuymuş yalān gerçeğden çōhuymuş” kalıbının Amirli Irak Türkmen masallarında sıkça kullanıldığı gözlenmiştir. Bu durumda anlatıcı ve icra ortamının etkisi önemli olsa da masal geleneğinin zayıfladığına da dikkat çekilmektedir. Anlatıcılar, uzun ve melodik tekerlemeler kullanmak yerine daha basit bir giriş biçimiyle masala başlamayı tercih etmektedirler.

Masallarda olay ve mekân geçişleri, dinleyici dikkatini artırmak için soru ve doğrudan ifade teknikleriyle gerçekleştirilmiştir. Masalın ortasında yer alan formel unsurlar, olayın geçtiği zaman belirtilen geçiş formelleri, dinleyicilerin dikkatini artırmak için kullanılan geçiş formelleri, uzun zamanı kısaca ifade etmek için kullanılan geçiş formelleri, masal ortasında geçiş sağlamak için kullanılan tekerlemeli geçiş formelleri, olayın birden oluşunu bildirmek için kullanılan geçiş formelleri ve uzun olayları kısaca ifade etmek için kullanılan geçiş formelleri olmak üzere altı ana kategoriye ayrılmıştır. Masal içinde yer alan geçiş formel unsurları, metin içindeki geçişleri kolaylaştıran özellikleri taşır. Bu formeller bir milletin kültürel, folklorik ve psikolojik pek çok yönünü yansıtır. Ayrıca, olayların geçtiği zaman dilimini belirtirken gün, ay ve yıl gibi kısa süreli ilerlemeyi belirten kelime ve kelime gruplarına başvurulur. Masalda geçen olaylardan ilerleyen bölümlerde, belirli bir şahsa tek tek atıfta bulunulması gerektiğinde, anlatıcının ve dinleyicinin yorulmasını önlemek için kısa geçiş ifadeleri kullanılır.

Üçüncü başlık altında “benzer durumlarda kullanılan formeller”; İki varlığın karşılıklı konuşmaları olan formeller ile bir varlığın tasviri ile ilgili olan formeller olmak üzere iki ana kategoride incelenmiştir. Bu bölümde, masal içindeki iki varlığın karşılıklı konuşmalarında kullanılan kalıplaşmış ifadeler, olağanüstü güzellikteki bir kadının veya akıllı bir erkeğin, korkunç bir cinin rengini belirli bir eşyaya benzetmesi gibi örnekler ve şeytan ile ilgili becerikli benzetmelere yer verilmiştir. Bu bölümde Amirli masallarında diğer bölgelere kıyasla daha az sayıda örnek bulunmuştur.

Bitiş formellerine bakıldığında, Amirli Irak Türkmen masallarının genellikle tekerlemeli ve şahsi bitiş formelleriyle sona erdiği görülmüştür. Bu formeller, genellikle murada erme ve yaşamla ilgili ifadelerle dile getirilir. Bu bölümde anlatıcı kahramanın ve iyilerin amaçlarına ulaştığını, zorlu yolculukların ve aşılacak engellerin mutluluk ve şenliklerle ödüllendirildiğini vurgular. Dinleyicilerin heyecanlı bir maceranın ardından gerçek dünyalarına geri döndüğü bölümdür. Masalın mutlu bir sonla bittiği yerlerde anlatıcının sözlerini iyi dilek ve alkışlarla tamamlaması beklenir. Bu bölüm çoğunlukla sade bir dille

ifade edilse de bazı masal metinlerinde özet, nasihat ya da tekerlemeyle de sonlandırıldığı gözlemlenmiştir. Bazen ise anlatıcı, masalın sonundaki toyda yer aldığını belirterek, o mekâna ait olduğunu dinleyicilere ileterek sözlerini tamamlar. Amirli Irak Türkmen masallarında sıkça kullanılan bitiş formellerinin, tekerlemeli bir yapı taşıdığı ve “Ordâydım bura geldim” örenğinde olduğu gibi belirliliklipler içerdiği tespit edilmiştir.

Çeşitli formel unsurları Amirli Irak Türkmen masallarında sayı, renk ve zaman formelleri olarak üç başlığa ayrılmıştır. Bu başlıklarda her biri alt başlıklar altında incelenmiştir. Masallarımızda kullanılan iki, üç, beş, altı, yedi, sekiz ve yüz sayıları yer almaktadır. Bu sayıların sıkça tercih edilmesinin nedeni, Türk kültüründe bu sayıların geçmişten günümüze kadar derin ve özel anlamlar taşımasıdır. Renkler de aynı şekilde olmakla birlikte, Amirli Irak Türkmen masallarında inceleme sonucu kara-siyah ve sarı renklerinin kullanıldığı gözlenmiştir. Türk masal geleneğinde zaman belirten formellerin sıklıkla kullanılması, Amirli Irak Türkmen masallarında da öne çıkan bir özelliktir.

Sonuç olarak, Amirli Irak Türkmen masallarındaki formel ifadelerin işlevi, toplumsal hafızanın ve kültürel değerlerin korunmasında büyük bir öneme sahiptir. Bu formeller, hem geçmişin izlerini taşıyan hem de toplumun psikolojik ve folklorik yönlerini yansıtan unsurlar olarak, masal geleneğinin sürekliliği için kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, günümüzün hızlı değişen şartlarıyla birlikte bu gelenek zayıflamakta ve eskiye dair ifadeler gittikçe kaybolmaktadır. Bu nedenle, masaların ve içerdikleri formel ifadelerin titizlikle incelenmesi, bu değerlerin gelecek kuşaklara aktarılmasında ve kültürel mirasın korunmasında önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu tür çalışmalar, yalnızca edebî bir araştırma değil, aynı zamanda halk kültürünü ve kolektif belleği yaşatmanın bir yolu olarak görülmelidir.

Kaynakça

- Al-jabbari, Rawyar Abbas Jaafar. 2021. Irak Türkmen Romanları Üzerine Bir İnceleme (1915- 2018), Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, s. 45.
- Artun, Erman. 2014. Ansiklopedik Halkbilimi/ Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü. Adana: Karahan Kitabevi, s. 198.
- Alptekin, Ali Berat. 2000. “Hayvan Masallarının Formel Yapısı”. Selçuk Üniversitesi. Türkiye Araştırmaları Dergisi (7), s. 159.
- Aslan, Ensar. 2008. Türk Halk Edebiyatı. Ankara: Maya Akademi Yayınları, s. 274-275.
- Atay, Ayten. 2006. “Nogay masallarında formeller”. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (21), 26-27.
- Bayatlı, Necdet Yaşar. 2007. Irak Türkmenlerinin Masallarında Motif ve Tip İncelemesi. Ankara: 1. Baskı, s. 35.
- Bayatlı, Necdet Yaşar. 2009. Irak Türkmenlerinin Halk Masalları. Ankara: Berikan Yayınları, s. 11-12.
- Bayrakdarlar, Tuğba. 2023. “Türkmen Masallarında Formeller”. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 7(2), 1617-1655. <https://doi.org/10.34083/akaded.1315298>. s. 1650.
- Boratav, Pertev Naili. 1988. 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. İstanbul: Gerçek Yayınları, s. 76.

- Boratav, Pertev Naili. 2000. Tekerleme (Türk halk masalının tipolojik ve stilistik incelemesine katkı). (Çev. İsmail Yerguz), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı. s. 9.
- Fedakar, Selami. 2011. Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar. İzmir: Egetan Basım Yayınları, s. 169.
- Karagöz, Erkan. (2020). "Masalarda Başlayış Formelleri: İdil-Ural (Tatar ve Başkurt) Masalları Örneği". Millî Folklor 128, 60-75 , s. 62.
- Oğuz, M. Öcal, Metin Ekici, Mehmet Aça, Dilaver Düzgün, R. Bahar Akarpınar, Mustafa Arslan, Aktan Müge Yılmaz, Gülin Öğüt Eker, Tuba Özkan, 2017. Türk Halk Edebiyatı El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları, s. 154.
- Özkaynak, Müzeyyen Eda. 2013. Masal formellerinin sembolik çözümlemesi, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s. 150-156.
- Sakaoğlu, Saim. 1999. Masal Araştırmaları. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 90.
- Sakaoğlu, Saim. 2002. Gümüşhane ve Bayburt Masalları, Ankara: Akçağ Yayınları, S. 250-263.
- Sakaoğlu, Saim. 2003. Masal Araştırmaları. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 56.
- Sakaoğlu, Saim. 2016. Masal araştırmaları. Ankara: Akçağ Yayınları, 7. Baskı. s. 84-89.
- Seyidoğlu, Bilge. 1975. Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, s. 144-148.
- Yolcu, Mehmet Ali. 2011. "Azerbaycan masallarında formeller ve formel unsurlar". NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (1), s. 77.

